

SERMAYENİN MÜZELERE “ÖZEL” İLGİ YILI

Ebru MOÇOŞ

2005'in kültür sanat ajandasındaki en önemli gündemlerden biri büyük sermayenin birbiri ardına açtığı özel müzelerdi. Özel müze gündemi sadece 2005'in takviminde yer almıyordu, 2004'ten devralındı ve 2006'ya taşındı ancak yine de 2005 Picasso vesilesiyle de özel müzelerin en çok konuşulduğu yıl oldu.

Önce, Aralık 2004'te, Denizcilik İşletmelerine bağlı 4 numaralı Antrepo'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da katıldığı bir törenle Eczacıbaşı ailesinin müzesi İstanbul Modern açıldı. Türkiye'nin ilk çağdaş sanat müzesi olma unvanına sahip olan İstanbul Modern'in çağdaş sanat müzesi olma payesini hak edip hak etmediği sanat çevreleri tarafından çokça tartışıldı ancak, açılışı başbakan tarafından yapılan ve İstanbul ismi kendisine armağan edilen Oya-Bülent Eczacıbaşıların müzesinin çağdaşlığı (tartışılabilir) onaylanmış oldu. Aynı günlerde, Türkiye'de pek de alışık olunmayan bir biçimde, bir sanat eseri, gazetelerin birinci sayfalarında ve ana haber bültenlerinde kendisine yer buldu. Bu, Osman Hamdi Bey'in Kaplumbağa Terbiyecisi isimli tablosuydu. Tablonun satıldığı müzayedede yeni açılan İstanbul Modern ile henüz açılma hazırlıkları içinde olan Pera Müzesi birbiriyle yarışmış, tablo, 5 trilyon Türk Lirası'na Suna-İnan Kırac'ın kurduğu Pera Müzesi'ne kalmıştı. Günlerce basının gündemini meşgul eden, Suna-İnan Kırac ile üzerine söyleşiler yapılan tablo özel müzeler rekabetinin ikinci raund zaferinin nişanesiydi. Müzeler yarışına bir yerinden dahil olabilmenin koşulu, her iki müzenin çıkardığından daha büyük gürültü çıkartacak bir iş yapmaktı. Uzun süre sessizliğini koruyan (Resmen 2002 Haziran'ında açılmıştı) Sabancı Müzesi, Picasso'yu İstanbul'a getirerek müzeler rekabetinde son noktayı koydu. Böylece Türkiye'ye Picasso'yu da Türkiye ulusal burjuvazisinin sembolleşmiş isimlerinden birisini getirmiş oldu. Geçmişin en önemli, en çok tanınan ressamlarından birini Türkiye'ye getirmişti Sabancı Müzesi. Bundan ötesi var mıydı? Sabancı Müzesi çıtayı çok yüksek bir yere koymuştu ve bundan sonra müze açacakların çitanın altından değil de üstünden geçmek isteyenlerin çok para dökmeleri gerekiyordu.

İşte bu yapı sanat için “dökülen paraların” hesabını tutmaya niyetlenerek, özel müzelere neden bu kadar çok kaynak ayrıldığını; bunun son dönemde niye arttığını; neden

müzeciliğin popüler bir burjuva uğraşı haline geldiğini ve bunun kültür-sanatın varoluşuna muhtemel etkilerini tartışmaya çalışacak.

Aslında sermayenin sanata olan ilgisinin bir göstergesi olarak ele aldığımızda, özel müze ya da sanat merkezi kurarak sanata "yatırım yapmak" çok yeni değildi Türkiye için. Sermayenin sanata olan gönül bağı özel müzelerden önce de biliniyordu. Büyük holdingler, özellikle bankalar ilk önceleri kültür-sanat merkezleri açarak girdiler bu alana. Sonrasında da müzeler geldi. Geçtiğimiz yıl büyük tantanalar kopartan İstanbul Modern, Pera ve Sabancı müzelerinden önce de özel müzeler vardı, örneğin Vehbi Koç'un Sarıyer'deki Sadberk Hanım Müzesi, Haliç'teki Rahmi Koç Müzesi, Osmanlı Bankası Müzesi, 90'lı yıllarda birbiri ardına açılan özel galeriler, sanat kurumları, kültür merkezlerinden sonra kültür sanat arenasındaki yerlerini almaya başlamışlardı zaten. Hatta 90'lardan da öncesine uzanacak olursak daha da önce İKSV (İstanbul Kültür Sanat Vakfı) kurulmuş ve ilerleyen yıllarda İstanbul'da kültür sanat adına hangi alanda ne yapılabilecekse hepsinin altına kendi imzasını atmaya başlamıştı. İstanbul'un tüm festivalleri İKSV'den soruluyordu artık: Film, müzik, caz, tiyatro. Ayrıca Bienal de İKSV'nin en prestijli işiydi. Sonrasında, Yapı Kredi Kültür Merkezi, Aksanat, Garanti Güncel Sanat Merkezi birbiri ardına açıldı. Bunlar kendilerini özerk kurumlar olarak lanse ediyorlardı ancak adında bir bankanın ismini taşıyan bu sanat kurumlarının holding bağlantıları aslında örtük bile değildi. Yani sermayenin sanatla bu yakın ilgi alakasının kamu önünde cereyan eden en azından bir on beş-yirmi yılı vardı, ancak geçtiğimiz yıla damgasını vuran müzeler savaşının sermayenin sanatla ilgisinin biçimi, anlamı ve gösterdikleri bakımından daha başka anlamları var: Bunun, 1990'larda artan sürecin bir devamı olmasının yanı sıra, sanat sermaye ilişkisi açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir dönüm noktası sayılmalıdır.

Sermayenin sanata ilgisi

2005 özel müzecilik açısından önemli bir yıl yapan hiç kuşkusuz Sabancı Müzesi'nin Picasso'yu İstanbul'a getirmesi oldu. Picasso'nun İstanbul'a getirilmesi, diğer pek çok kültür sanat etkinliği gibi ve söz konusu olan Picasso gibi büyük bir ressam olduğu için onlardan da daha fazla alkışlanacak bir organizasyondur. Buna kimsenin itirazı olamaz. Ancak burada sermayenin sanata karşı artan ilgisinin nedenlerine dair sorular sormaya ve cevaplar aramaya başlamak gerekiyor. Picasso'nun İstanbul'da sergilenmesinin kendi başına iyi bir şey olmasının, orijinal Picasso eserlerini görmek için yurtdışına çıkamayacak pek çok kişinin, bu vesileyle, büyük ressamı görebilmiş olmasının olumluluğu, Picasso'nun getirilişini olumlu bir olay haline getirmiyor. Yani içinde kamu yararı barındıran her etkinlik sadece bunun için oluflanamaz. Bu konuda da özellikle dikkat edilmesi gereken, kamuya sağlanan yarar ve kamudan sağlanan yarar arasında nasıl bir denge ve bağlantı olduğu. Hiç kuşkusuz Türkiye'deki büyük holdingler özel müzeleri açarken ve bu işe büyük paralar yatırırken bir geri dönüş hesap ediyorlar. Kâr amacıyla kurulmuş kurumların, en iyi ihtimalle az da olsa, kar elde etmeyeceği bir işe

girişebileceğini düşünmek safdillik olur. O zaman herkes için bir kabuldür ki sermaye sanata para harcarken bundan bir geri dönüş bekliyor. Bunu aynı zamanda bir yatırım olarak görüyor. Beral Madra'nın da dediği gibi, sermaye şirket kurduğunda bu şirketin normal bir biçimde işleyip kar etmesini nasıl istiyorsa, bu kurduğu kültür sanat kurumu için de bunu istiyor. Sermaye açısından müzenin sanayi kuruluşundan hiçbir farkı yok. Birisinden tüketim malı çıkıyor, diğerinden sanat yapıtı çıkacaktır ve bunların her ikisi de pazarlanacaktır.¹ Kültür sanat alanına yapılan yatırımlar, kısa vadeli ve doğrudan maddi karşılığı olan karlar sağlamıyor belki ama kurumun itibarını ve imajını oluşturuyor, ulusal ve uluslararası arenada şirketin prestijini arttırıyor. Bunun dışında bu büyük sermaye gruplarının adının her fırsatta, her televizyon, radyo, gazete haberinde "hoş seda anılması" para ile satın alınan reklam alan ve zamanından daha çok etki yaratıyor. Diğer taraftan özellikle büyük sermaye sahipleri açısından sanata yapılan yatırımlardan tanıtım ve reklam olarak dönüşler beklemek küçük hesap sayılabilir. Zira büyük sermaye sahiplerinin bu yatırımlardan beklentisi bu "sembolik sermaye"² üzerinde hegemonyasını kurabilmektir. Büyük sermaye sahipleri ulusal ve uluslararası arenada kendilerine saygın ve etkin bir yer edinmenin diyeti olarak sanata yatırım yaparlar. Sabancıların Picasso ile özel müzeler liginde attığı gol sadece özel müzeler liginin hanesinde puan olarak yazılmaz. Bu aynı zamanda Sabancıların Türkiye'nin en büyük sermayedarlarından biri olduğunu kanıtlayanın da bir yoludur. Ve Picasso sergisi, onu getirenin sadece finans kapitale sahip olduğunu değil aynı zamanda kültürel kapitale de sahip olduğunu da kanıtlar.

Tam buraya bir parantez açıp, bir sanat yatırımı ve gizli reklam biçimi olarak sponsorluktan da bahsetmek gerekir ancak, sponsorluk nispeten küçük şirketlerin, karşılığını da umarak giriştikleri bir kültürel etkinliktir. Özel müze yatırımı yapan sermayeye göre sponsorluk yapanların daha küçük çaplı ve kısa vadeli hedefleri vardır demek yanıltıcı olmaz. Üstelik sponsorluk hem biraz eskiyen hem de büyük-küçük pek çok sermaye sahibinin kullandığı bir halkla ilişkiler/reklam faaliyeti olduğundan tanımlayıcı ve ayırt edici değil. Sponsorluğun da reklam anlamı dışında da prestij sağlayan sembolik anlamları vardır. Ancak, özel müzeciliği ayırt edici kılan yatırılan paranın karşılığının büyük oranda sermayenin hegemonik alanında beklenmesidir. Kaldı ki Picasso'yu İstanbul'a getiren Sabancı Müzesi sadece sigorta bedeli olarak bile devasa rakamlar ödemesi, (müze müdürü Nazan Ölçer'in "...bugüne kadar Türkiye'de böyle bir sigorta piri ödemediğini söyleyebilirim," diyerek açıklıyordu bunu)³ doğrudan karşılığı beklenecekse gereksiz derecede maliyetli bir yatırım olduğunu söylenebilir. Ve de zaten bu kadar paranın 'vatandaş Picasso görsün' diye dökülmediğini söylemeye bile gerek yok. O zaman Sabancıların bu kadar parayı müzecilik liginde gol atmak için değil, bu ligdeki

1 Beral Madra, "Sermaye Açısından Kültür-Sanat, Malların Dışında Kalan Bir 'Mal' Değildir, Evrensel Kültür, Sayı 169, Ocak 2006, s. 78

2 Sibel Yardımcı (2005) Küreselleşene İstanbul'da Bienal, İletişim Yayınları, s.104

3 Millyet Pazar, 20 Kasım 2005

puanların tahvil edildiği sembolik sermaye ligindeki hegemonyasını pekiştirmek için ödediğini söylemek mümkün. Hatta bu paranın sadece Türkiye burjuvazisine en büyük olduğunu göstermek için değil, aynı zamanda küresel ekonomiye eklenme, küresel ekonomi arenasında kendisini kabul ettirme için harcadığını söylemek yanlış olmaz. Picasso İstanbul'da sergisinin reklamlarının New York Times gibi prestijli olduğu kadar pahalı yayın organlarında tam sayfa yayınlanması, sergi için hazırlanan bez afişlerin Paris, Londra, Moskova meydanlarını süslemesinin başka ne anlamı olabilir ki...

Tabii müzelere büyük yatırımlar yapan burjuvazi bunu ne reklamla ne de prestijle açıklıyor. Hatta hizmetle, hayırseverlik ile bile açıklamıyor. Sabancı Müzesi müdürü Nazan Ölçer Picasso sergisini Sakıp Sabancı'nın vasiyeti üzerine getirdiklerini söylüyor. Sabancı'nın günün birinde Picasso'yu bile sergileyebileceğimiz bir müze yapılınsın diye ceketini alıp çıktığı Altı Köşk'ün dünyaca ünlü konuğu, bir vasiyetin çağrısıyla geliyor İstanbul'a. Duygulu bir tınıyla söylendiğinde insani bile gelebilecek bir sebepken, yazının çıplak diliyle bir gazete haberinde okuduğunuzda fazlaca arsız geliyor insana. Yine Suna İnan Kıracı Kaplumbağa Terbiyecisi'ni aldıklarında benzer bir açıklama yapmışlardı. *"Tablo için sınırimız, limitimiz yoktu. Müzayedeye giden arkadaşımıza almalyız dedim, aldık. Suna Kıracı'nın ablası rahmetli Gönül kaplumbağaları çok severdi, bu tabloya özel bir ilgisi vardı. O nedenle tabloyu aldık."*⁴ Yani Kaplumbağa Terbiyecisi de bir vasiyet olarak özel müzenin koleksiyonuna katılıyor. Açıklamalar kişisel zevk ve vasiyet gibi pek de inandırıcı olmayan nedenlere bağlanmaya çalışsa da rakamlar bunun bir takım "denk gelmeler" sonucu olmadığını, özellikle 2000lerin başıyla birlikte sermayenin sanat alanında artan yatırımını ortaya koyuyor. 2004 yılı itibarıyla, Türkiye'nin kültür başkenti İstanbul'daki 242 sergi mekanından sadece 16'sı devlete, 11'de belediyeye bağlı.⁵ Bu 27 mekan dışında kalanlar bankalara, şirketlere, kişilere bağlı özel sergi mekanları. Bu 215 mekanda bir kısmını kişilere bağlı olduğu için kısmen özerk kabul etsek bile yine de sermayenin sahiplik oranının yine de ağır basacağını söylemek mümkün. Ve 21 Kasım tarihli Milliyet gazetesinin haberi ibrenin sermayeden tarafa döneceğini haber veriyor. Elleri çeşitli antika ve sanat koleksiyonları bulunan 22 patron özel müze açma girişimi içindeymiş. Müze açmaya hazırlanan işadamları arasında Jefe Kamhi, Erol Kiresepi Mustafa Taviloğlu, Barbaros - Sema Çağa, Erdoğan Demirören, Ender Mermerci, Can Elgiz, Nezih Barut, Ali Kibar, Ömer Koç yer alıyor.

Perşembe'nin gelişi Çarşambadan bellidir

Peki n'oluyor da bunca işadamı, parasını kültür sanat işlerine yatırıyor özellikle bu aralar. Sermayenin sembolik ekonomi üzerinde hegemonya kurma isteğini bir tarafa bırakırsak, hangi zemin sermayeyi hızla kültür sanat alanına yatırım yapmaya çekiyor?

Bunun için 2005'in öncesine giderek, perşemenin gelişine çarşambadan bakmak gerekir. Zira sermaye haydi bir de kültür sanat alanına yatırım yapalım, bir de müze

4 Sabah, 15 Aralık 2004

5 Sibel Yardımcı, Age, s. 95

açalım deyip dalmıyor bu alana, öncesinde bunun zeminini hazırlıyor, hazırlıyor. Bu zeminin bir bölümünü 2003 sonu, 2004'ün başında gündeme gelen ve meclisten geçerek yasalaşan Kamu Yönetimi Temel Kanunu (KYTK) oluşturdu. Kamuya ait kültür sanat kurumlarının yerel yönetimlere devredilmesini öngören bu yasa aslında kültür sanat kurumlarının özelleştirilmesi anlamına geliyordu. Özelleştirmelerin bir devamı olarak gündeme gelen yasa daha meclisten geçmeden, Ayasofya'nın İtalyanlara devredilmesi ve müzenin özel şirketler tarafından yönetilmesi gündeme geldi. Dönemin Kültür Bakanı Erkan Mumcu'nun yaptığı açıklama ile gündeme gelen kültürde özelleştirme, bugün birbiri ardına açılan özel müzelerin de habercisiydi. Devlet kaynak ayırmayarak, yönetmeyerek çökmeye terk ettiği ve daha sonra da satışa çıkardığı tüm kamu kurumları gibi müze ve kültür kurumlarının satışının yolunu açtı. Ama Kamu Yönetimi Temel Kanunu'ndan hemen önce çıkan ve pek de dikkat çekmeyen başka bir yasa daha vardı ve özellikle müzeleri doğrudan ilgilendiriyordu. Ocak 2004'te çıkan yasa dernek ve vakıfların kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini sınırladı. Bu yasaya göre, kamu kurumlarının bünyesinde yer alan bazı dernekler artık bu kurumların bünyesinde faaliyet gösteremeyecekti. Bu, devletten yeterli kaynağı alamayan ve bazı durumlarda bekçisinin maaşını dahil bünyesindeki vakıflardan karşılamaya çalışan müzeler için ipin çekilmesi anlamına geldi. Yani KYTK, müzelerle vakıfların bağına kesen yasadan sonra, ekonomik olarak iyice zor duruma düşmüş müzelerin özel şirket ve kuruluşlara devrin önünü açan ikinci adımı oldu.⁶ KYTK paralelindeki başka bir yasa da Temmuz 2004'te meclisten geçen, "Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu"ydü, kısaca Sponsorluk Yasası olarak tercüme edilen yasaya göre *"genel ve özel bütçeli kamu idareleri, il özel idareleri, belediyeler, köyler, kamu yararına çalışan dernekler, bakanlar kurulu tarafından vergi muafiyeti tanınan vakıflar veya bilimsel araştırma faaliyetinde bulunan kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan ya da kültür ve turizm bakanlığı tarafından desteklenmesi uygun görülen faaliyetlerle ilgili harcamalar ile bağış ve yardımların tamamı"*⁷ gelir vergisi ve kurumlar vergisi matrahından indirilebiliyor. Yani bunun anlamı, sanat için yatırım yapan bir kurum bu yatırımından hiçbir vergi ödemeyecek... AKP iktidarının daha da hız verdiği özelleştirmelerin kültür sanat alanındaki sonuçlarının bir parçasıydı bu.

Oluşturulan bu yasal zeminin üzerinde, büyük sermaye sahipleri birer birer müze "inşa etmeye" başladılar. Üstelik bu özel müzelerin bazılarının başına bir zamanlar kamu müzelerinde çalışan müdürlerin gelmesi ve 'başarılı işlere imza atması' bu işi özel sektör daha iyi yapıyor dedirtmek içindi adeta. 32 yıl kamuda çalıştıktan sonra Sabancı Müzesi Müdürü olan Nazan Ölçer Türk İslam Eserleri Müzesi Müdürü iken faturayı ödeyemediği için sularının kesildiğini anlatıyor ve ampul parasının, elektrik, su parasının nasıl ödeneceğini düşünmeden işini yapmanın rahatlığını yaşadığını söylüyor.

Sermayenin müze açması ve bu işi daha iyi yaptığına dair kamuoyunda oluşmaya

6 Bu konuda daha geniş bilgi ve yorum için, Evrensel Kültür'ün Nisan 2004 tarihli 148. sayısındaki "Kültürde Özelleştirme, Yerelleştirme" başlıklı dosyasına bakabilirsiniz.

7 www.iksv.org/sponsor_iksv.asp?

başlayan (oluşacak fikir) sermayenin sanat üzerindeki iktidarının geldiği nokta bakımından da yeni bir sürece işaret ediyor. Sözlük anlamıyla, bilim ve sanat eserlerinin saklandığı ve halka gösterilmek üzere sergilendiği yer olan müzelerin, halkın hafızasında yer eden anlamı eski, tarihi eserlerin bulunduğu ve sergilendiği yerdir.

İnsanoğlunun tarihine ait eserleri, yani insanlık tarihinin mirasını korumayı, taşımayı, temsil etmeyi vaat eder müze sahipleri. Daha da önemlisi oluşturduğu müze ile bu mirasın ne olduğunu ve ne kadar önemli olduğunu belirleme şansına sahip olur. Her ne kadar bugün Türkiye'deki hiçbir devlet müzesi yeterli kaynak aktarılmadığı için gerektiği biçimde yapılamasa da müzeler, asıl olarak kütüphanesi, eğitim merkezleri ve eğitici faaliyetleri ile birer eğitim kurumu işlevi olan yerlerdir. Bu işlevleriyle birlikte düşünüldüğünde, sermayenin müze açması sanat, tarih ve bilgi üzerine laf söyleme hakkının da sermayeye teslim edildiği anlamına gelir. İşte bu nedenlerle de müzelerin "özelleşmesi" özel kültür sanat merkezlerinin açılmasından daha derin ve belirgin bir anlam taşıyor. Sermayenin sınır tanımayan gücünün düşünsel ve kültürel alanda da doğrudan hegemonya kurma çabasının göstergesi olan özel müze yarışı, sıradan halka, sanat izleyicisine ve sanatçıya, "sanat yapılacaksa onu da biz yaparız", diyerek, kendi varlığının mutlaklığını hatırlatıyor.

2005, sermayenin sanata olan ilgisinin yarışa dönüşmüş halinin kamu önünde cereyan ettiği bir yıl oldu. Ve bu açıdan da sermayenin sanata olan ilgisinin naçizane yardım/destek sınırlarında kalan bir iyi niyet değil, olsa olsa bir iyi niyet gösterisi olduğu açık seçik görülmüş oldu. İyi filmin ne olduğu, iyi müziğin ne olduğunun sermaye tarafından belirlenmediği bir ortamda sanat yapmak isteyen sanatçılar (özellikle genç sanatçılar) için 2005 sanat sermaye ilişkisini bu açıdan sorgulamanın zeminini açan bir yıl oldu. Şimdi sermaye kartlarını daha açık oynayıp bu alanda da ben varım demeye başladığına göre, meydanı boş bırakmamak gerek.